

UOT 37.01

Mələk Oqtay qızı Əkbərova

Bakı şəhəri Səbail rayonu 132-134 nömrəli Təhsil kompleksinin biologiya müəllimi

BİOLOGİYA FƏNNİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ MÜASİR PROQRAMLARIN (KURİKULUMLARIN) REALLAŞDIRILMASINA XİDMƏT EDƏN FUNKSİYALAR

Мелек Октай гызы Акбарова

учитель биологии образовательного комплекса № 132-134 Сабайльского района гор. Баку

ФУНКЦИИ, СЛУЖАЩИЕ РЕАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОГРАММ (КУРИКУЛУМОВ) В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ

Melek Oktay Akbarova

biology teacher of the educational complex № 132-134 Sabail district of Baku

FUNCTIONS THAT SERVE THE IMPLEMENTATION OF MODERN PROGRAMS (CURRICULUM) IN THE PROCESS OF TEACHING BIOLOGY

Xülasə: Məqalədə biologiya fənninin tədrisi prosesində müasir proqramların (kurikulumların) reallaşdırılmasına xidmət edən funksiyalardan söz açılır. Müxtəlif bacarıqların öyrənilməsini nəzərdə tutan balanslaşdırılmış və əhatəli yanaşmanı özündə cəmləyən fənn kurikulumlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında da qısa məlumat verilir. Biologiya fənninin məqsəd və vəzifələri, nəzərdə tutulan məqsədlərin reallaşdırılmasına xidmət edən funksiyaların xarakterik xüsusiyyətləri açıqlanır.

Açar sözlər: *peşəkarlıq, etik qaydalar, şəxsi keyfiyyətlər, modernizasiya, təhsil mühiti, interaktiv təlim, əqli fəaliyyət, kadr hazırlığı*

Резюме: В статье рассказывается о функциях современных программ (курикулумов), в процессе преподавания предмета биологии. Автором предоставляется краткая информация о характерных особенностях сбалансированного подхода, предусматривающее всестороннее изучение различных навыков, вобравшее в себя предметные курикулумы. Также приводится краткая информация о характерных особенностях, целях и задачах предмета биологии.

Ключевые слова: *профессионализм, этические нормы, личные качества, модернизация, образовательная среда, интерактивное обучение, познавательная деятельность, подготовка кадров*

Summary: The article describes the functions of modern programs (curriculums), in practical teaching of the subject of employee biology in real functions. Also provides a summary of the characteristics of a balanced approach involving a comprehensive study of various skills that absorbed subject curricula. Also, a summary of the specific features of the goals and objectives of the subject of biology.

Key words: *professionalism, ethical rules, personal qualities, modernizing, educational environment, interactive training, intellectual activities, the training*

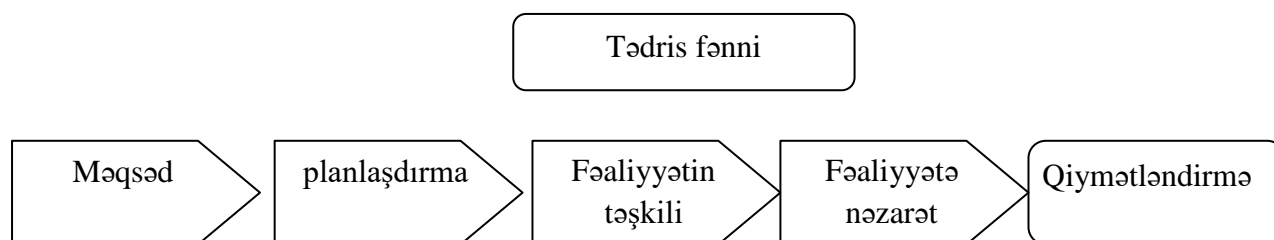
Şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən başlıca amillərdən biri tədris prosesidir. Ümumi təlim-tərbiyə ilə yanaşı, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesinin səmərəli təşkili öyrənənin hərtərəfli inkişafına ciddi təsir göstərir. Təhsilverən təhsil-alana elmi biliklər aşılamaqla onların uğurlu təhsil almasını təmin edir, ictimai həyatda iştirakını və fəal sosiallaşmasını stimullaşdırır, mədə-

ni vərdişləri mənimsəməsini, mənəvi və estetik hisslərini inkişaf etdirməsini dəstəkləyir, ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırır. Öyrənənin əqli, fiziki və yaradıcı potensialının dinamik inkişafı, mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi, psixoloji dayanıqlığının, sağlamlığının, mühafizəsinin təminatı, ətraf aləmə həssas (şüurlu) münasibətinin və şəxsiyyətinin formalaşdırılması yüksələn xətt

üzrə inkişaf edir. Bütün bu proseslərdə son nəticə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq, keyfiyyətin əldə edilməsidir.

Təhsildə yüksək keyfiyyətin əldə edilməsi tədris prosesinin necə idarə olunmasından asılıdır. Təlim prosesini idarə etmə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş vəzifə və funksiyaları həyata keçirmək, keyfiyyəti artırmaq məqsədilə fəaliyyə-

tin planlaşdırılması, təşkili və idarə olunması bacarığıdır. Tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırılması məqsədini daşısın. Demək, ilk növbədə, *məqsədlər müəyyənləşdirilməli, planlaşdırılmalı, fəaliyyətin sistemli təşkili və ona nəzarət* diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu fikri belə bir sxemlə göstərmək olar (4) :

Qeyd etmək lazımdır ki, kurikulumun tətbiqi “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası” əsasında həyata keçirilir və “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa istinadən hazırlanıb. Burada məqsədlərdən danışarkən qeyd etməliyik ki, tədris proqramının (kurikulumun) ümumi məqsəd, biologiya fənninin tədrisinin məqsədi və şagirdlərə müstəqil həyatda lazım olan əməli biliklərin öyrədilməsi, onların məntiqi tərəkürünü inkişaf etdirmək, öz fikrini müstəqil bildirmək, öz hüququnu qorumaq bacarığını aşılamaqdır. Bununla belə, ayrı-ayrı fənlərin tədrisinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrini də unutmamaq olmur. Biologiya fənni kurikulumu layihəsinin həmmüəlliflərindən biri olan A. Həsərat ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənninin məqsəd və vəzifəsini belə açıqlayır: “Biologiya fənni canlılar aləmindən bəhs edir, şagirdlərə canlı təbiətin maddiliyini, qanunauyğunluqlarını, canlıların yaranması, quruluşu, inkişafı, qorunması funksiyası, ən başlıcası isə biososial varlıq olan insanın öz orqanizminin quruluşu və həyatı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə şərait yaradır. İnsanın davamlı inkişafı və sağlamlığının qorunması ilə bağlı bacarıq və əməli vərdişlər verir” (3).

Biologiya fənnini tədris edən müəllimin əsas məqsədi müasir biologiya fənni proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırılmasıdır. *Məqsədlərin müəyyən edilməsi, daha sonra plan tərtib etmək, plana uyğun fəaliyyətin təşkili və ona nəzarət* mühüm funksiyalardandır.

Dövlət standartları təhsilin məzmununu müəyyən edir və fənlər üzrə yeni məzmun nəticələr şəklində təqdim olunur. Nəticələr məzmun standartları və ya tələblər kimi qoyulur. Biologiya fənninin tədris proqramında (kurikulumunda) məzmun standartları ümumi orta təhsil və tam orta təhsil səviyyələri üzrə təqdim olunur. Ümumi orta təhsil səviyyəsində “Biologiya” fənni üzrə şagird:

➤ canlılar aləmini təşkil edən varlıqları səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir, bu barədə mülahizələrini şərh edir;

➤ bioloji varlıqlarda baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmək üçün təcrübələr qoyur, nəticələri ümumiləşdirir, onları şifahi və yazılı təqdim edir;

➤ canlı varlıqlarda maddələr mübadiləsinin qanunauyğunluqlarının səbəbini izah edir və təcrübədə tətbiq edir;

➤ bitkilərin əkilməsi, becərilməsi, ev heyvanlarının, quşların və digər heyvanların bəslənməsi və onlardan məhsul alınması texnologiyasını məişətdə tətbiq edir;

➤ fiziki, kimyəvi, bioloji amillərin canlı varlıqlara mənfi təsirləri barədə nəzəri biliklərdən ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasında istifadə edir;

➤ zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım göstərir, xəstəliklər zamanı profilaktik tədbirlər görür.

Tam orta təhsil səviyyəsi üzrə “Biologiya” fənni üzrə şagird:

➤ bioloji varlıqların yaranması və inkişafı ilə bağlı, habelə canlı orqanizmlərdə gedən bioloji prosesləri şərh və izah edir;

➤ insanın əmələ gəlməsi, irqlərin yaranması, irsiyyət, qlobal ekoloji problemlərin baş vermə səbəbləri və aradan qaldırılması yolları barədə materiallar toplayır, sistemləşdirir, müqayisə və təhlil edərək qiymətləndirir;

➤ irsiyyətin qanunauyğunluqlarını məsələ həlli yolu ilə əsaslandırır və nəticələrini şərh edir;

➤ seleksiyanın nailiyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrdə əhəmiyyətini və tətbiqi yollarını izah edir (1).

Biologiya fənni üzrə *məzmun xətti* ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün müəyyən edilən əsas məzmunun zəruri hesab edilən tərkib hissəsidir. Bu məzmun xətləri şagirdlərin öyrənəcəyi materialı daha aydın təsvir etmək üçün müəyyən olunur və onu sistemləşdirmək məqsədini güdür.

Beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlil edilməsi əsasında biologiya fənni təliminin məzmun xətləri aşağıdakı kimi təyin edilmişdir:

- ❖ canlıların quruluşu və müxtəlifliyi
- ❖ bioloji proseslər
- ❖ insan və onun sağlamlığı
- ❖ canlılar və ətraf mühit (2)

Bu məzmun xətlərinin hər biri üzrə ümumi orta təhsil və tam orta təhsil səviyyəsində ayrılıqda təlim nəticələri biologiyanın tədris proqramında öz əksini tapmışdır. Məzmun standartları məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar şəklində siniflər üzrə tərtib olunmuşdur. Biologiya fənn proqramlarının (kurikulumlarının) əsas və alt standartlarının reallaşdırılmasında fəaliyyət xətlərinin önə çəkilməsi mühüm funksiyalardandır. Çünki fəaliyyət xətti məzmun xətlərində nəzərdə tutulan biliklərin praktikaya tətbiq olunmasında şagirdə dəstəkləyici mühit yaradır. Biologiya fənninin tədrisi prosesində *altı fəaliyyət xətti məzmun standartlarının gerçəkləşdirilməsi* funksiyasını yerinə yetirir:

- ✓ problemin həlli;
- ✓ müqayisə, təhlil və tədqiq etmə;
- ✓ ümumiləşdirmə, mühakimə etmə, təsnif etmə, mühakimə və tətbiq etmə;
- ✓ əməkdaşlıq və ünsiyyət;
- ✓ təşkil və təqdim etmə;
- ✓ eksperiment aparma (1).

Səriştəli müəllim dərslərini bu istiqamətdə təşkililə şagirdlərdə tədqiqatçılıq, eksperimentlər aparmaq bacarığı aşılayır və bunu inkişaf etdirir, ümumiləşdirmələr, analiz, sintez qabiliyyətinin formalaşdırılmasına nail olur. Məsələn, “Canlıların quruluşunun öyrənilməsində laboratoriya avadanlıqlarından istifadə edir”, alt standartı dərslər təşkilinin məhz laboratoriya şəraitində aparılmasını tələb edir. Eləcə də, qlobal və regional ekoloji problemləri araşdırmaq, təbii mühitdə canlılar aləmi üzərində müşahidə etməklə bitkilərin yetişdirilməsi, heyvanların bəslənməsi, insan sağlamlığının qorunması kimi vacib bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsi üçün canlı təbiətdə dərslərin, ekskursiyaların təşkililə mütləqdir.

Tədris proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırmağa xidmət *edən təlim strategiyalarının və təlim texnologiyalarının düzgün seçilməsi* həm də səmərəli yolla az vaxtda çox öyrətmək funksiyasını yerinə yetirir. Təlim strategiyası təhsilverənin təhsilalan qarşısında qoyulan məqsədə çatması, dəqiq nəticə əldə olunması üçün qurulan təlim modelidir. Demək, müəllim biologiya fənn proqramının (kurikulumunun) təlim strategiyalarını və təlim texnologiyalarını seçmək, müəyyənləşdirmək üçün təhsilin məzmunu bilməli, məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlara istinadən təlimin nəticəsini önə çəkməlidir (4). Təlim strategiyaları təlimin təşkilinə verilən tələblər, üsullar və iş formaları, təlim fəaliyyətinin planlaşdırılması məsələlərini əhatə edir. Biologiya fənninin tədrisi prosesində strategiyalar və təlim texnologiyaları məqsəd və vəzifəsinə, tədris proqramının ayrı-ayrı siniflər üzrə məzmun xəttinə, əsas və alt standartlara, nəticələrə istinadən seçilir. Təlim strategiyaları bir çox əsaslar üzərində qurulur:

- özünüidare və fəal edən təhsil;
 - öyrənənin bilik, bacarıq və qabiliyyətlərinə əsaslanma;
 - refleksiyaya yönəlmək;
 - idrak proseslərinin və sosial kompetentliyin inkişaf etdirilməsi;
 - interaktivlik və kooperativlik (5).
- Təlim texnologiyaları da bir sıra metodoloji tələblərə cavab verməlidir:
- konseptuallıq;
 - sistemlilik;
 - idarəetmə;
 - effektivlik;

- yenidən tətbiq olunma.

“Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərə dair hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir” alt standartının reallaşdırılması şagirdlərin tədqiqatçılığa və əvvəlki biliklərinə əsaslanmağa sövq edir, digər fənlərdən əldə etdiyi biliklərin xatırlanmasına ehtiyac yaranır. Demək, təlim proqramlarının reallaşdırılması üçün *fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyaya* istiqamətlənmək lazım gəlir. Müəllim dərsin inteqrativ təşkilinə nail olmaq üçün, ilk növbədə, fənlərarası kodlaşmanı bilməlidir. Fənlərarası kodlaşma tədris olunan mövzuya aid bir neçə fəndən olan biliklərə istinadən yeni mövzunun tədris olunmasıdır. Məsələn, “4.2.1. Ekoloji problemlərin qlobal xarakterini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır” alt standartının reallaşdırılması məqsədilə belə kodlaşma aparılır: C-2.1.3; 2.1.7. K- 4.2.1; F-3.1.1.

(burda c-coğrafiya, k-kimya, f-fizika fənidir). Elə bu misala istinadən belə nəticəyə gəlmək olar ki, biologiya fənninin tədris proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırılması üçün *təlimin prinsipləri önə çəkilir*. İnteqrativlik, şəxsiyyətyönlük, şagirdyönlük, inkişafyönlük, fə-

liyyətin stimullaşdırılması, xüsusən əyanilik və digər prinsiplər biologiya fənn proqramının reallaşdırılması vasitələrindəndir. Bu prinsiplərdən mövzuya, dərsliklərə və istinad olunan əlavə materiallara uyğunlaşdırılaraq istifadə olunur. Biologiya fənninin spesifik cəhətlərindən biri budur ki, bu fənnin tədrisi prosesində ən çox əyanilikdən istifadə olunur.

Müasir tədris proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırılması üçün ən vacib məsələlərdən biri kadr potensialının gücləndirilməsidir. Yuxarıda sadalananları həyata keçirmək, tətbiq etmək səriştəli, hərtərəfli bilik və bacarıqlarla silahlanmış müəllim hazırlığı tələbini qarşıya qoyur.

Problemin aktuallığı. Mövzunun aktuallığı tədris prosesinin təşkilində proqramların (kurikulumların) reallaşdırılmasına xidmət edən funksiyaların ön plana çəkilməsinin vacibliyidir.

Problemin elmi yeniliyi biologiya fənn proqramının reallaşdırılmasına xidmət göstərən funksiyalar haqqında geniş məlumat verməklə yanaşı, onların spesifik xüsusiyyətlərini təhlil etməkdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti, ilk növbədə, biologiya fənninin tədrisi prosesində müasir proqramların (kurikulumların) reallaşdırılmasıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənninin tədris proqramı (kurikulumu) (VI-XI). Bakı, 2012.
2. Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumlar), 2010, 3 iyun
3. A. Həsərət. Biologiya fənni kurikulumu (V-XI siniflər) <https://www.almazhasret.com>
4. İ. Əsədova Cəmiyyət və təhsilin inkişafında müəllim hazırlığının rolu / “Cəmiyyət və təhsilin inkişaf strategiyası” mövzusunda VI respublika elmi konfransı. Bakı, 5 may 2014-ci il.
5. Богачева И. В. Настольная книга учителя: методические рекомендации и нормативные требования. Минск, 2008.

E-mail: t.akperli@gmail.com

Rəyçi: *biol.ü. fəls. dok.* **Q. Əliyev**
Redaksiyaya daxil olub: 12.11.2018